

## КЛАСИЧАН СИСТЕМ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ

Од увођења казне лишења слободе у регистар кривичних санкција, њено извршење прошло је кроз бројне преображаје у чијој основи је стајао захтев да се примена ове казне прилагоди у највећој могућој мери остварењу циља свих кривичних санкција: ефикасној борби против криминалитета. У тим преображајима, који су вршени под утицајем многобројних фактора, можемо утврдити два основна периода: први означавамо као класични, а други као модерни систем извршења казне лишења слободе.

Предмет излагања ће овде бити класични систем који тако означавамо не само стога што је настао и развијао се под доминантним утицајем идеја Класичне и Неокласичне школе у кривичном праву, већ и због тога што израз „класичан“ указује и на његову преживелост у савременим условима. Класична и Неокласична школа оствариле су доминантан утицај у сфери извршења казне пре свега кроз своје идеје о слободи воље и метафизичком схватању апсолутне правде као сврхе кажњавања. Учење о моралној одговорности, о „злочиначкој слободној вољи“ као узроку криминалитета, довело је на плану извршења казне лишења слободе до развијања концепта репресије и ретрибутивне правде која је овој казни ставила у задатак да строгом изолацијом ослободи и заштити друштво од злочинца и натера овога да испашта због учињеног дела (специјална превенција), као и да застраши потенцијалне делинквенте (генерална превенција). Тај концепт испаштања и „враћања злочинцу од стране друштва оног што је заслужио“, доживео је очигледан неуспех и био жестоко критикован од стране заступника позитивистичког учења, Социолошке школе и Покрета друштвене одбране. Под утицајем свести о његовој неефикасности, подстакнуте на међународном плану снажним утицајем Покрета нове друштвене одбране, Уједињених нација и климом борбе за поштовање људске личности, тако карактеристичном за период после победе над фашизмом, многе су државе после другог светског рата почеле на овом плану изграђивати оно што савремена пенолошка наука назива „модерним системом“, који, додуше, није на чврстим правилима изграђен начин извршења казне лишења слободе, већ скуп идеја које на овом плану усмеравају активност. Те идеје могу се, у крајњој линији, свести на три основне:

- 1 — ресоцијализација осуђених лица као сврха кажњавања
- 2 — индивидуализација извршења казне у смислу прилагођавања ресоцијализационог третмана личности осуђеног и
- 3 — хумано поступање са осуђеним лицима.

Но, да би се модерни систем извршења казне лишења слободе схватио, да би се разумело зашто још није у потпуности заживео у многим државама и зашто углавном коегзистира са елементима класичног, неопходно је истражити оно што му је историјски претходило.

Излагање класичног система извршења казне лишења слободе обухватиће, поред почетака примене ове казне и две модификације овог система — хелијски и прогресивни систем.

## I ПОЧЕЦИ ПРИМЕНЕ КАЗНЕ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ

Лишење слободе као казна, као ограничење слободе преступника у складу са одлуком суда у поступку којим је утврђено да је реч о учиниоцу кривичног дела(1), појавило се у XVIII веку. Истина, лишење слободе постоји и у старом и средњем веку, али је његова превасходна функција превентивно затварање злочинца до коначне пресуде и касније, до извршења телесне, односно смртне казне. Римски правник Улпијан истакао је принцип: „Carcer ad contienendos, non puniendos homines” („Затвори треба да користе само за притварање, не и за кажњавање”),(2) тако да је кроз цео овај период затвор сматран као „предсобље за извршење телесних и смртних казни”.(3) Такође, затварање је примењивано као супсидијарна мсра, замена за неплаћени дуг, глобу или новчану казну — да би се дужник присилио на плаћање дуга. Међутим, и поред доминације оваквог схватања, казна затвора је, у изузетним случајевима, постојала и у неким средњовековним државама — примењивана је на јеретике, у случају претварања смртне казне у доживотно лишење слободе, а у Енглеској и Данској казна затвора је за одређена кривична дела постојала још од XIII века.(4) Са првобитном акумулацијом капитала, када су се велике масе развлашћених сељака слиле у градове, бавећи се просјачењем, скитњом, крађама и проституцијом, власти почињу прибегавати њиховом затварању, најчешће у напуштене замкове. Тако је у Енглеској, у Лондону 1553. основан за оваква лица први поправни дом у напуштеном дворцу Bridewell који многи аутори сматрају првим затвором уопште. Касније, 1588. основан је у Амстердаму поправни дом за скитнице и криминалце, а годину дања касније оваква установа и за жене. Пример Амстердама убрзо су следили и други градови. У Риму је 1703. папа Клемент XI отворио дом за малолетне деликвенте. Циљ ових установа био је да поправи осуђене, превасходно радом и

(1) Овако казну лишења слободе дефинише П. Лејинс, *Казна лишења слободе у светлу савремених теорија у криминологији*, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право”, 2/1976.

(2) М. Милутиновић, *Криминологија са основама пенологије*, Београд 1973. стр. 462.

(3) P. Cornil, *La peine de prison*, „Revue internationale de criminologie et de police technique” Geneve, 1955/3 стр. 175-187.

(4) Д. Давидовић, О. Матић, Б. Вукадиновић, Б. Вучинић, *Категоризација казнено-поправних домова и класификација осуђених лица у Југославији*, Београд, 1970. стр. 18.

дисциплином. На улазу у дом у Риму стајало је гесло: „Patum est coercere inprobos nisi meliores efficias disciplina” (Није довољно казнити зле, ако их дисциплином не учиниш бољима“).<sup>(5)</sup> Третман радом дао је добре резултате. Grunhit, говорећи о искуствима у брајдвелима истиче: „Први резултати били су задовољавајући... из поправних домова људи су излазили бољи”. Међутим, и поред значајних резултата које су имале, ове установе нису биле дугог века — док су у Енглеској напуштене из разлога одсуства неопходне финансијске помоћи коју им је друштво ускратило,<sup>(6)</sup> у Европи нису ни извршиле значајнији утицај, па је казни систем почивао у већини земаља и даље на суровим телесним и смртним казнама. Тек је снажан утицај француске буржоаске револуције довео до темељне реформе кривичног права и рушења казног система средњег века. Долази до укидања телесних, и ограничавања примене смртне казне. Тада, крајем XVIII и почетком XIX века јавља се казна лишења слободе, која убрзо добија главно место у систему кривичних санкција и казној политици уопште, а са појавом ове казне јављају се и затвори као установе за њено извршење. Када говоримо о узроцима појаве казне лишења слободе и њеног брзог усвајања као основног средства за борбу против криминалитета у буржоаском кривичном законодавству, треба их тражити у политичким и економским факторима карактеристичним за капитализам, промени у скали друштвених вредности и у хуманистичкој оријентацији у кривичном праву која је отелотворење својих идеја имала у француској револуцији.<sup>(7)</sup>

Завођење ове казне представљало је огроман напредак у односу на мере старог и средњег века. Но, са њеним увођењем, отвара се читав низ проблема од којих основни и најважнији представља питање организовања извршења казне лишења слободе.<sup>(8)</sup> Оно се поставило већ у првим деценијама њене примене. Иако ни у другим европским земљама стање затвора није било много боље, оно је посебно у Енглеској било поражавајуће. Затвори су представљали места за мучење осуђеника, за уништење њиховог физичког и менталног здравља. Претрпани, прљави, без довољно чистог ваздуха и светлости, они нису имали ни минимум услова за хигијенски и физиолошки опстанак човека. Исхрана је била слаба, а епидемије, познате као „дрни судски дани”, биле су убицајена појава. Нарочито је био велики број оболелих од туберкулозе, а и душевне болести биле су веома раширене. Затворско особље спроводило је крајње нехуман поступак. Познато као безосећајно и окрутно, оно је плачкало и сурово експлоатисало осуђенике. Поред хигијенских и здравствених услова, очајном стању првобитних затвора доприносио је и систем заједничког издржавања казне који се у њима спроводио. Наиме, сви осуђеници затварани су у заједничке просторије без икакве класификације за све време издржавања казне. Тиме су различите категорије затвореника, различитог степена моралне покварености и друштвене опасности стављене у услове заједничког живљења и међусобног

(5) P. Cornnil, *op. cit.*

(6) Д. Давидовић, *op. cit.* стр. 19.

(7) О овим факторима видети детаљније: Звонимир Шепаровић, *Криминологија и социјална патологија*, Загреб, 1981, стр. 339.

(8) М. Радовановић, *Преображаји у извршењу казни лишења слободе*, „Анали Правног факултета у Београду”, 1959/3-4 стр. 297.

утицаја. Болесни и здрави, млађи и старији, окорели криминалци и случајни учиниоци издржавали су казну у истој просторији, што је довело до криминалне заразе међу њима па су затвори постали легла порока и разврата и „универзитети злочина“ угрожавајући морални минимум својих становника.<sup>(9)</sup> Све ово било је последица чињенице да је искључива сврха затварања била строга изолација осуђеника из друштва и освета кроз физичко и друштвено пропадање при чему се није ни помишљало на корекцију преступника.<sup>(10)</sup>

Овакво стање изавало је јављање великог покрета за реформисање затворског система чији су најистакнутији представници били Џон Хауард (John Howard) и Цереми Бентам (Jeremy Bentham), који се оправдано сматрају пионирима пенологије. Они су проучавали стање у енглеским и европским затворима свог доба, а резултате и препоруке изнео је Хауард 1777. у свом чувеном делу: „State of the prisons in England and Walles.“ Ужаснут и запрепашћен овим стањем, он истиче читав низ предлога<sup>(11)</sup> који су усмерени ка претварању казних завода у азиле за поправљање, а не у „калугу и пакао на земљи у коме се не може живети.“<sup>(12)</sup> Ови предлози могу се поделити у две групе. Први се односе на хигијенске и здравствене услове, затворски кадар и рад као средство преваспитања, док друга група произлази из критике заједничког затвора као „легла криминалне инфекције“ и тражи његову замену ћелијским. Идеју за увођење новог система дао му је чувени белгијски затвор у Гану кога је Хауард више пута посетио и о коме је изнео веома високо мишљење.<sup>(13)</sup> Утицај ових идеја био је мањи у Енглеској но у другим земљама у којима су (нарочито у САД и Француској) у складу са њима извршене бројне реформе казних установа.<sup>(14)</sup> Најзначајнија се свакако састојала у напуштању заједничког затвора и увођењу ћелијског система издржавања казне лишења слободе.

## II ЋЕЛИЈСКИ СИСТЕМ

(или систем изолације)

Овај систем, који неки аутори сматрају првим (правим) системом извршења казне лишења слободе<sup>(15)</sup> развио се као плод идеја реформатора (посебно Хауарда, кога сматрају његовим оснивачем) и као реакција на систем заједничког извршења казне који му је претходио. Његова основна карактеристика, да осуђеници казну лишења слободе издржавају одвојено, у ћелијама, требало је да елиминише основни недостатак система заједничког затвора — криминалну заразу.

<sup>(9)</sup> о стању у првобитним затворима видети: М. Чубински, *Криминална политика*, Београд, 1937. стр. 80-81.

<sup>(10)</sup> Р. Купчевић-Млађеновић, *Основи пенологије*, Сарајево, 1972. стр. 95.

<sup>(11)</sup> Детаљније: М. Чубински, *ор. cit.* стр. 81—82 и М. Елиот, *Злочин у савременом друштву*, Сарајево 1962. стр. 486.

<sup>(12)</sup> Х. в. Хентиг, *Злочин, узорци и услови*, Сарајево, 1959. стр. 193.

<sup>(13)</sup> М. Елиот, *ор. cit.* стр. 486. и Р. Cornil, *ор. cit.*

<sup>(14)</sup> В. Поповић, *Извршење казни лишења слободе у Југославији*, Београд, 1966. стр. 25.

<sup>(15)</sup> М. Милутиновић, *ор. cit.* стр. 467.

Под овим утицајем, а по угледу на неке раније установе,(16) овај систем настаје у САД, да би се убрзо проширио и на многе европске државе. Но, основна идеја овог система доживела је у својој примени извесне модификације и ублажавања, па се у литератури разликују форма строгог и ублаженог ћелијског затвора.(17) Те две варијанте су: 1) пенсилвански или систем самица и 2) обурнски или систем ћутања.

### 1. Пенсилвански или систем самица

Под утицајем Хаурдових и Бентамових идеја, чланови Пенсилванског друштва за затворе(18) успели су да проведу мисао о појединачном затварању, па је законодавно тело Пенсилваније 1818. донело закон којим се одређује грађење затвора у коме је она требало да се реализује. Био је то чувени Источни затвор у Филаделфији, па је цео систем који је први пут дошао до израза у њему, по граду односно држави где се зачео назван „филаделфијски” одн. „пенсилвански”. Нема сумње да је на настанак овог система велики утицај извршила и религиозна секта квекера(19) који су живели у Пенсилванији. Њихова основна идеја била је да се и најокорелији злочинац може преобразити у моралног човека помоћу усамљеничког живота, уз напоран рад и под утицајем религиозног и моралног васпитања. Систем створен у Филаделфији требало је да оствари управо овакву моралну регенерацију осуђеника. У ту сврху, он се заснива на захтеву да осуђеник казну затвора (без обзира на њену дужину) проводи непрекидно потпуно сам у ћелији, одвојен од осталих осуђених лица. Ту, у „гробној тишини”, читајући религиозну литературу и размишљањем о злочину кроз грижу савести треба да стекне покајничке навике и манире понашања. Међутим, интересантно је да у прво време систем раскида са ранијом квекерском традицијом која је захтевала да осуђеници раде и то због тога што су многи изразили бојазан „да заузетост неким забавним послом може омести затвореника у кајању и увиђању потребе попразњања”.(20) Начело потпуне физичке и духовне изолације осуђеника било је спроведено са ригорозном доследношћу у свим ситуацијама (за време шетње, јер је свака ћелија имала посебно двориште, при религиозном обреду нису напуштали ћелију, при доласку новог осуђеника...).(21) Међутим, ускоро је постало јасно да замисао о размишљању и кајању није остварена и да се осуђеници нису поправили. Посебан проблем представљало је беспосличење које је, како наводи Мејбл Елиот ујасавало посетиоце ових затвора. То је убрзо (1827) изазвало увођење рада по ћелијама, при чему су доминирали занатски послови. Управа и сами затвореници гледали су на рад као на

(16) поред већ поменутог затвора у Гану (Белгија) за углед су послужили и затвори католичке цркве у средњем веку — в.: М. Елиот, *op. cit.* стр. 489—490.

(17) Р. Купчевић, *op. cit.*

(18) Ово Друштво основано је 1787. у Филаделфији — в.: Ф. Бринц, *Неке карактеристике корективног система у САД*, „Пенологија”, 1/1971 стр. 24.

(19) Квекери су англосаксонска религиозна секта (енгл. quaker-дрхтавац) основана у XVII веку. Суштина њиховог учења је да Бог просветљује сваког верника тако да му дружа могућност да својим одлукама и радом може постићи духовно савршенство — в.: О. Мандић, *Речник јудизма и хришћанства*, Загреб, 1969. стр. 280—281.

(20) М. Елиот, *op. cit.* стр. 490.

(21) В.: В. Поповић, *op. cit.* стр. 33.

привилегију, а не као на казну, јер је помоћу њега режим учињен под-ношљивијим.(22)

Увођење овог система покренуло је бројне расправе с његовој це-лиходности, врлинама и маанама. Као предности овог система наводе се: спречавање међусобног штетног утицаја затвореника, лакши утицај на њих у условима изолације и елиминисање опасности од бекства и побуне осуђеника.(23) Но, недостаци су му далеко бројнији и озбиљнији: пре свега, многи истичу погубно деловање ћелијског осамљења на психу осуђеника. Оно утиче деморализирајуће и угрожава њихово физичко и психичко здравље. Систем је, како су то при обиласку установе при-метили Дикенс, Лајфет и други европски посетиоци, у одређеном броју случајева изазвао душевне болести и самоубиства затвореника.(24) Како се осуђеник није привикавао на живот у заједници, никакав морални утицај у ћелији није могао да га припреми за слободан живот — како наводи Хентиг: „затвореници су седели у стотинама ћелија и излазили на ваздух само у кратку шетњу, коју је требало обављати у ћутању. Било је то као да сваки од њих живи на некој другој планети. Зајед-нички живот, основа свих људских односа и сваке цивилизације био је разбијен на стотине малих комада, човек је био потиснут на ступањ не-помичног у камени кавез затвореног пустињака.”(25) Поред овог неоспо-собљавања за живот на слободи, критикована је и неподобност овог си-стема за рационалну организацију осуђеничког рада, који није био ни друштвено користан нити економичан. Даље је наведено да је он, у супротности са принципима праведности јер делује неједнако на осуђе-нике, не водећи рачуна о личности преступника и огромним индивидуал-ним разликама између њих. Осамљење је, како наводи Корнил, имало позитивно дејство само изузетно и то на интелектуалце, „душе обдаре-не племенитошћу и особе пристојо васпитане”. Посебне тешкоће систем је задавао лицима чија структура личности је оштећена услед чега дожив-љавају узбуђења при лишавању и не могу поднети усамљенички жи-вот.(26) За друштво, систем је био врло скуп јер је захтевао огромне тро-шкове грабена казниона који се нису могли надокнадити осуђеничким радом.

Пенсилванијски систем извршио је, чини се, већи утицај у Европи но у Америци, где је (сем Пенсилваније где је постојао до 1913) укинут убрзо после формирања. Све европске државе уводе га током XIX ве-ка (Белгија 1844, Француска 1845, Енглеска 1842, Немачка 1871, Русија 1879) наравно, прилагођавајући га у извесној мери својим националним карактеристикама. Но, са новим идејама које су се у погледу извршења казне лишења слободe јавиле пред крај XIX века, долази до његовог на-пуштања у овим земљама.

Ипак, ћелија (самица) ни до данас није ишчезла и задржала је важну улогу нарочито у истражном поступку. У извршењу казне, приме-

(22) *Ibid.* стр. 32.

(23) Р. Купчевић, *op. cit.*

(24) Мејбл Елиот сматра да овакав закључак треба ставити под сумњу, но у ли-тератури је он општеприхваћен.

(25) Према М. Радовановић, *op. cit.* стр. 483.

(26) М. Милутиновић, *op. cit.* стр. 483.

њује се као дисциплинска мера,(27) а нека законодавства предвиђају затварање у ћелије ноћу у циљу сузбијања злоупотреба и промискуитета заједничких тамница и пружања затворенику могућности да извесно време проведе сам са собом.(28)

## 2. Обурнски или систем ћутања

Развој пенсилванског система јасно је показао да се метод ћелијске изолације као средство моралног утицаја на осуђеника показао неефикасним. Из оштре критике овог система произашли су и захтеви за његовом темељном реформом у смислу прилагођавања потребама човека као друштвеног бића, У том погледу, приступило се у неким земљама комбинацијама ћелијског и заједничког затвора. Почетком XIX века, 1824. године, саграђен је у Обурну (држава Њујорк), САД, затвор у коме је ћелијско усамљене пенсилванског система било комбиновано са системом ћутања који је постојао у Гану (Белгија),(29) чиме је настала нова варијанта ћелијског извршења казне лишене слободе у литератури, по месту настанка названа „обурнски систем“.

Суштину овог система чинило је изоловање осуђеника у ћелијама ноћу и организовање заједничког рада дању, с тим што је сваки разговор између њих био строго забрањен због чега се и назива „систем ћутања“.

Овим системом напуштена је потпуна изолација затвореника, чиме су избегнуте опасности усамљеничког живота. Заједнички рад приближио је ова лица животу у заједници, па су неки аутори истицали да је „више прилагођен навикама човека у друштву“ од пенсилванског.(30) Разлог забране разговора, чак и погледа међу осуђеницима, био је тежња да се спречи криминална зараза, која је, с обзиром на недостатак класификације ових, представљала реалну опасност. Поред тога, у овом систему јављају се и зачеци професионалног образовања, а раду, који је рационално организован, даје се у извесној мери рехабилитациони карактер.(31) Ипак, затвори се још увек нису схватили као места где се осуђеници професионалним образовањем оспособљавају за будући поштен живот. Рад је био усредсређен на постизање економске добити, а мање на преваспитање. Оно што је највише отежавало положај осуђеника, а понекад изазивало и револт јавног мњења, била је строга дисциплина у заводима овог типа уз примену и најсуровијих репресалија за њену повреду. Поред забране разговора, осуђеници су се кретали обореног по-

(27) Познаје је и наше законодавство о извршењу кривичних санкција као „боравак одн. упућивање у самцу“.

(28) P. Cornil, *op. cit.* О коришћењу самце у пенитенцијарним системима неких земаља в.: Љ. Лазаревић, *Казне и мере безбедности у савременом кривичном праву*, „Југо-гословенска ревија за криминологију и кривично право“, 3/1966.

(29) М. Елиот, *op. cit.* стр. 490. Насупрот овом ставу Елиоте, по коме је систем настао комбинацијом рационалних елемената ова два режима, Пол Корнил наводи да је настанак овог система био случајан. У току градње казнице у Обурну, која је почела 1816., предузимач је, како наводи Корнил, настојећи да уштеди саградио мале унутрашње ћелије у којима кажњеници нису могли да, без тежих штетних последица по здравље, бораве и дању и ноћу. Да би исправили ову грешку, руководиоци установе саградили су простране раднице намењене заједничком раду осуђеника — в.: P. Cornil, *op. cit.*

(30) P. Cornil, *op. cit.*

(31) P. Купчевић, *op. cit.* стр. 99, и В. Поповић, *op. cit.* стр. 34.

гледа у тзв. „строју везаног карактера”, а у неким заводима су носили ђуле и ланац. Бичевање се примењивало често.(32) У затвору у Обурну било је заведено дванаест облика тортуре, укључивши и тзв. „шпанску столицу” која је заувек сакатила осуђеника.

Обурнски систем, због особина које је имао брзо се проширио у Амрици, служећи својим режимом, а посебно архитектуром, као узор другим затворима (Синг-Синг, Чарлестун..) успешно потискујући метод строге хелијске изолације. Међутим, њихов утицај у Европи био је знатно мањи од утицаја пенсилванског система. У неким државама (Швајцарска, Енглеска, Француска, Белгија и Немачка) уведен је, у експерименталне сврхе и трајао је само до појаве прогресивног система.(33)

Разложе овако ограниченог утицаја обурнског система треба тражити у његовим крупним недостацима. Основни принцип овог система представља, у ствари и његову основну ману. Захтев за ћутањем за време заједничког рада супротан је спихичкој и социјалној природи човека, а у извесном смислу и нормалном одвијању самог производног процеса. Зато су прекршаји забране разговора били чести (у ствари, како наводи М. Елиот, ове забране су само отежале, а не и искључиле контакте између осуђеника који су пронашли читав низ средстава да се споразумевају и не разговарајући) што је, опет, повлачило оштро кажњавање. Тако је основна идеја овог система водила препрекама на путу преваспитања осуђеника. Стога је обурнски систем значио минимално побољшање положаја осуђених лица, јер је изолација нешто блажа но у систему самца, али је осуђене доводила у веома тешка искушења која су повлачила сурове дисциплинске казне.(34)

### III ПРОГРЕСИВНИ СИСТЕМ

*(или систем прогресивног затвора)*

Средина XIX века је време када се јављају нови захтеви за радикалну реформу постојећег хелијског система који је, почивајући на верским идејама уз ослањање на спихолошке ефекте усамљења осуђеника, доживео у већини земаља очигледан неуспех, што је довело до стварања новог система за извршење казни лишена слободе.

Претеча овог система био је оригинални режим који је енглески кадетан Маконоки (Aleksander Macopochie) увео 1840. на аустралијском острву Norfolk(35) где је временска казна замењена одређеним бројем „бодова” („mark system”) које је осуђени морао — добрим владањем, залагањем на раду и учењем — да искупи како би могао да буде пуштен на слободу.(36) Осуђеници су, зависно од броја скупљених бодова пролазили

(32) В. Поповић, *op. cit.* стр. 34.; М. Елиот наводи да су чувари носили камшице и немилосрдно ударали. Један осуђеник добио је само у једној недељи 6000 камшица. Овакво батињање често се завршавало самоубиствима осуђеника.

(33) Р. Купчевић, *op. cit.* стр. 100. и В. Поповић, *op. cit.* стр. 34.

(34) *Ibid.*

(35) Маконоки је спровео идеју коју је 1818 први изнео француски министар морнарице Нуде де Neuville — в. Р. Cornil, *op. cit.*

(36) Опширније: Р. Cornil, *op. cit.* и З. Шепаровић, *op. cit.* стр. 340. Неки аутори сматрају Маконокијев експеримент самосталним системом извршења казне (тако гледиште код нас заступа Видак Поповић), док га други (као М. Милутиновић и Р. Купчевић) сматрају варијантом прогресивног система због експерименталног карактера и кратког трајања — в.: М. Милутиновић, *Пенологија*, Београд, 1977. стр. 31.



кроз неколико фаза које су сукцесивно побољшавале њихов положај. Међутим, убрзо је дошло до напуштања овог система јер је сматран пре-благим, будући да није садржао елемент одмазде који је тада сматран доминантним циљем казне.

У тражењу новог система, којим би се задовољили сви захтеви постављени пред казну, настао је половином XIX века тзв. „прогресивни систем“. Главна замисао овог система била је да судбину кажњеника ставља у његове сопствене руке, дајући му повољнији положај као награду за рад и боље понашање.<sup>(37)</sup> Извршење казне започиње са режимом напорног рада и строге дисциплине, уз скромну исхрану и смештај, да би касније, на основу доброг понашања и радних резултата, положај осуђеног био побољшан давањем занимљивијег посла, бољих услова становања и низом других повластица.

Основна концепција система прогресивног издржавања казнеастоји се, дакле, у идеји да извршење казне мора бити остварено кроз развој, прогресију, у којој долази до изражаја, с једне стране освета, тј. наношење зла преступнику због учињеног дела, а с друге стране, поправљање осуђеника и његово припремање за живот на слободи.

Овај систем представља комбинацију ћелијског и заједничког затвора, али не у смислу механичког спајања позитивних и рационалних особина ова два (у основи супротна система),<sup>(38)</sup> већ из тог споја настаје као оригинална творевина. Као такав, он се заснива на следећим принципима: а) све привилегије зависе од рада и доброг владања осуђеника; б) у циљу моралног преваспитања, на осуђене се врши индивидуалан утицај; в) осуђено лице се сукцесивним променама у поступању постепено приближава животу на слободи кроз све мања ограничења, да би се извршење окончало условним отпустом; г) обавезни надзор над условно отпуштеним уз могућност опозивања условног отпуста.<sup>(39)</sup> Прогресивни казнени систем настао је у Енглеској и убрзо је прихваћен у већини земаља, које су га, уз задржавање основних особина реализовале са низом специфичних карактеристика. На овај начин настале су варијанте прогресивног система од којих су најпознатије тзв. енглески и ирски систем.

### 1. Енглеска варијанта прогресивног система

Настала је 1853. после укидања казне депортације у Енглеској. Осуђеници на дуже казне робије пролазили су у њеном извршењу кроз три фазе: — стадиј ћелијског затвора, — стадиј заједничког затвора и — стадиј условног отпуста, а прелаз из једне фазе у другу вршио се или на основу законских прописа или по оцени затворске администрације.

<sup>(37)</sup> Ову идеју најбоље је изразио Маконоки речима: „Када неки човек држи кључ свог преступног затвора, он се брзо уверава да га треба прилагодити према бравн“ — Н. Barnes and N. Teeters, *New horizons in Criminology*, Prentice Hall, 1961.

<sup>(38)</sup> М. Радановић, *Отворене казнено-поправне установе*, „Анали Правног факултета у Београду“, 3-4/1966. стр. 299. — Аутор чак заступа становиште да су они у исто време и основни системи око којих остали само гравитирају. Такво гледиште заступа и J. Pinatel у делу *traité élémentaire de science pénitentiaire et de defence sociale* Paris, 1950.

<sup>(39)</sup> Р. Купчевић, *op. cit.* стр. 102.

Дужина сваког стадија зависила је од врсте и дужине казне и од владања осуђеника.

Прва фаза — хелијски затвор, која траје од девет до дванаест месеци, карактерише се строгом изолацијом осуђеног у самици, уз забрану било каквог контакта са другим затвореницима и спољним светом (није било дозвољено дописивање са родбином нити примање поштиљки). Рад је био обавезан, а дисциплина врло строга. Циљ овог стадијума било је испаштање за учињено дело.(40)

Друга фаза је заједнички затвор у коме осуђено лице дању ради и борави заједно са другим затвореницима, а ноћу се изолује, најчешће затварањем у ћелије. С правом се сматра да је тежиште прогресивног система управо у овој фази(41) у којој осуђеник пролази кроз четири одељења, од којих му свако пружа повољнији режим. Као критеријум за давање повластица појављивао се, поред учинка рада и висине зараде, и један субјективан елемент — такво владање које указује (или се бар мислило да указује) на поправљање деликвента. Оно што је изузетно значајно, је чињеница да је у овој фази вршена извесна класификација осуђених са превасходном наменом спречавања међусобног штетног утицаја. Ова класификација, иако заснована претежно на објективним критеријумима (према учињеном кривичном делу, врсти и дужини изречене казне и старосном добу осуђеног)(42) била велики напредак у односу на раније системе у којима је поступање са осуђеним лицима идентично и потпуно независно од било каквих њихових индивидуалних особина. Још је важније да се доследније спроводи и одређени преваспитни програм, чија су средства, поред рада, опште и професионално образовање (учење заната и сл.).

Трећа фаза је условни отпуст, који је, као „слобода под надзором органа власти”, представљао највећу повластицу коју је осуђеник могао добити. Без обзира на радне резултате и степен преваспитања, условни отпуст није третиран као право осуђеног лица, већ је о његовој молби у овом смислу арбитрерно одлучивала управа завода, при чему је обично била везана и законским одредбама у погледу дела издржане казне, њене врсте... Логици система одговарало је да условни отпуст следује другој, фази заједничког затвора, но у неким земљама била је у изузетним случајевима предвиђена и могућност да осуђеник из хелијске фазе буде пуштен на условни отпуст. Најзад, ова мера је могла бити опозвана у сваком тренутку док не истекне време изречене казне, јер се, правно посматрано, осуђеник још налази у стадију њеног извршења, који проводи на слободи.(43)

## 2. Ирска варијанта прогресивног система

Свој настанак дугује енглеском капетану W. Groftonu, који је 1854. заводи у Ирској.(44) Њена оригиналност састоји се у увођењу још јед-

(40) В. Поповић, *op. cit.* стр. 35.

(41) Р. Купчевић, *op. cit.* стр. 103.

(42) В. Поповић, *op. cit.* стр. 35.

(43) Р. Купчевић, *op. cit.*

(44) Р. Cornill, *op. cit.*

ног ступња — боравка осуђеника у тзв. одељењу за слободњаке („посредни затвор“)(45) пре давања условног отпуста, тако да има четири фазе прилагођавања и припремања затвореника за живот на слободи. Циљ ове фазе био је да прелаз из живота у затвору у живот на слободи учини постепеним јер је примећено да осуђеник у „чистом“ прогресивном систему нагло прелази из заједничког затвора на слободу за коју није довољно припремљен, што је отпуштеним затвореницима задавало бројне тешкоће.

Одељења за слободњаке налазе се изван затвора, обично на његовим економијама и у њима осуђеник живи и ради без надзора и пратње. То су, како истиче Корнил, први затвори без решетака у којима је осуђено лице стављено на пробу, пре но што заслужи свој условни отпуст. На њима су се затвореници, који су називани „слободњацима“ бавили делатностима за које су оспособљени у претходној фази, најчешће занатима или пољопривредним пословима. Уколико понашање осуђеног није било задовољавајуће, могао је бити враћен у стадијум заједничког затвора јер је то указивало да није припремљен за самосталан живот.

Због своје практичности и еластичности ирска варијанта прогресивног система брзо је прихваћена и примењена у читавом низу земаља (Италија, Швајцарска, Данска, Француска, Мађарска, нордијске земље, као и стара Југославија).(46)

На крају, изнећемо кратак резиме прогресивног система. Као његове рационалне црте наводи се да је усмерен на подстицање и мобилисање осуђеника да учествује у сопственом поправљању, чему служи степеновање режима. Логика система је у давању привилегија сукцесивно, у зависности од понашања затвореника. На њега се снажно психолошки утиче, јер га жеља за побољшањем сопствених услова живота мотивише да то заслужи добрим владањем.(47) Такође, прелаз из једног режима у други разбија монотонију која посебно код дуготрајног лишења слободе, може имати тешке последице. Истиче се и то да постепено побољшавање режима приближава живот кажњеника животу слободног човека, чиме му се омогућава безболнији повратак у друштво по издржаној казни.

Поред предности које је у односу на претходне овај систем показао, у литератури се наводе и његови недостатци, а они се не могу свести само на слабости карактеристичне за систем чијом је комбинацијом настао.(48) Основни приговор тиче се његове могућности да у моралном и друштвеном смислу заиста измени осуђеника. Иако је бит система да се, у складу са достигнутим степеном поправљања, осуђенику положај прогресивно побољшава, овај је често могао издејствовати повољнији режим, коме је лично тежио, а да се суштински не поправи јер је за то у пракси било довољно да поштује правилник казног завода. Тако се при преласку у вишу фазу може говорити о „извесном аутоматизму”

(45) Због које је извесни аутор, као В. Поповић и М. Радовановић, излажу као самостални систем — друкчије М. Милутиновић, *Пенологија*, стр. 31. Овај аутор сматра га само варијантом прогресивног система. Иако се изричито не изјашњава, такво мишљење има и Р. Cornil.

(46) По принципима ирског система код нас су, крајем XIX и почетком XX века изграђени или адаптирани казни завод у Зенци (1888), Сремској Митровици (1899) и Лепоглави (1913); в. Р. Купчевић, *op. cit.*, стр. 105.

(47) Р. Cornil, *op. cit.*

(48) М. Радовановић, *Преображаји...*, *op. cit.* стр. 300.

прогресивног система.(49) Поред тога, овом систему се замера да његови ипак крути шаблони ометају прилагођавање извршења казне личности осуђеног. Такође, будући да се искључиво може применити код дуго-трајног затварања, констатује се да је овај систем неупотребљив код извршења кратких казни лишења слободе које у свим земљама представљају најчешће изречене казне уопште.

Све ово, а посебно савремено схватање да режим у казнено-правним установама (од самог почетка) треба организовати тако да се живот осуђених лица што више приближи животу на слободи, као и пракса којом се овај захтев реализује, допринело је напуштању прогресивног система у читавом низу држава. Шведски закон о извршењу казни из 1945. одбацује га као „вештачку творевину”.(50) Енглеска, „колева прогресивног система, напустила га је 1949., а у Југославији је укинута одмах после другог светског рата. Ипак, велики број пенитенсијарних система прожет је и данас концепцијом прогресивног система,(51) јако трансформисаног у складу са новим струјањима у пенологији, те је ту пре реч о модерном систему извршења казне лишења слободе, него о класичном прогресивном систему.

## SUMMARY

### THE CLASSICAL SYSTEM OF EXECUTION OF PUNISHMENT OF DETENTION IN CUSTODY

The main thesis discussed in this essay is that the institution of the execution of punishment (sentence) of detention in custody has gone through two periods of its development since its introduction into the register of criminal sanctions — the classical and the modern periods.

The subject of this essay is the classical system, which we have so designated not only because it emerged and developed under the dominant influence of the classical and neo-classical schools of criminal law, but also because the term „classical” points to its obsolescence in contemporary conditions. In this sphere, the classical school has led to the development of the concepts of repression and retributive justice, which has set this form of punishment (sentence) the task of liberating and protecting the society from the criminal by imposing stringent isolation, forcing him to atone for his criminal acts, as well as intimidate the potential delinquents. This concept has been dominant from the birth of the punishment of detention in custody, in the form of cell detention or the system of isolation in its variant forms — solitary confinement and the system of reticence (silence). Yet in the more progressive system, in the English and Irish variant, we encounter, in their initial stage, ideas which shall become dominant in the modern system: an aspiration to reform the convict, and an individualised and merciful attitude toward him. However, in that very act, the desire of the progressive system to simultaneously achieve with one single measure — punishment or sentence — both the atonement and the reformation of character, lies one of the most

(49) P. Cornil, *op. cit.*, наводи да до пребацивања у вишу класу није долазило једино у случајевима лењости и лошег владања. У осталим случајевима до њега долази скоро аутоматски, протоком времена и придржавањем правилника и кућног реда установе.

(50) Т. Живановић, *Систем расправа о систему кривичног права и примени у другим правним и ванправним наукама*, Београд, 1966. стр. 118.

(51) P. Купчевић, *op. cit.* стр. 102.

significant objections made against this system — in its desire to achieve two adverse aims, it risks to achieve neither one of them.

The classical system has been dominant in a majority of countries until after the Second World War. Then, under the impact of the failure to achieve results in its struggle with criminality, the critical theory of the New Social Defence, the activities on the OUN the international scene, and the spirit of the recognition of freedom and human rights after victory over the totalitarian fascist-of regimes, the modern system began its domination. But, it is still necessary to study the classical system of execution for not only has it remained in domination in many countries, but also a number of countries adopting the modern system, have retained characteristics of the classical system. So, if we really want the modern system to become prevalent, it is necessary to gradually eliminate the remains of the classical system, which means the necessity of understanding its essential features and scope.

## RÉSUMÉ

### LE SYSTÈME CLASSIQUE DE L'EXÉCUTION DE LA PEINE DE PRIVATION DE LA LIBERTÉ

La thèse fondamentale qui est le point de départ dans ce travail consiste en ce que l'exécution de la peine de privation de la liberté depuis son introduction dans le registre des sanctions pénales est passée par deux périodes — classique et moderne.

L'objet de cet exposé est le système classique que nous désignons ainsi non seulement parce qu'il a pris naissance et qu'il s'est développé sous l'influence dominante de l'École classique et Néoclassique de droit criminel, mais aussi parce que par l'expression „classique” est indiqué son caractère suranné dans les conditions contemporaines. L'école classique a contribué dans cette sphère au développement du concept de la répression et de la justice retributive qui a mis à la tâche de cette peine de protéger et libérer la société par l'isolement sévère du criminel et d'imposer l'expiation à celui-ci pour l'acte qu'il a commis, et de faire peur aux délinquants potentiels. Ce concept domine depuis le commencement de la peine de privation de la liberté, il s'étend sur le système de cachot ou le système de l'isolement dans ses variantes — le système de cellule et de silence. Dans le système progressif déjà, sa variante anglaise et irlandaise, nous apercevons, à part ces traits il est vrai au début, les idées qui domineront dans le système moderne, par la tendance de corriger le condamné, par le procédé individualisé et humain avec lui. Or, justement c'est en cela, dans la tendance du système progressif de réaliser en même temps par une mesure — la punition — l'expiation et la correction, que se trouve une des plus importantes objections à ce système — dans le désir de réaliser simultanément deux buts qui sont dans le fond contraires, il risque que ni l'un ni l'autre ne pourront se réaliser.

Le système classique dominait dans la plupart des pays jusqu'aux premières années après la Deuxième guerre mondiale. C'est alors, sous l'influence de l'insuccès qu'il a subi dans la lutte contre la criminalité, de la critique de la théorie de la Nouvelle défense sociale, l'action de l'Organisation des Nations Unies sur le plan international et le climat du respect des libertés et droits humains après la victoire sur les régimes fascistes totalitaires, que le système moderne a commencé sa domination. Toutefois, il est indispensable même aujourd'hui d'étudier le système classique, de l'exécution, non seulement parce qu'il est resté dominant dans un grand nombre de pays, mais aussi parce que plusieurs pays qui ont adopté le système moderne sont empreints de traits classiques. Si nous désirons en réalité que le système moderne prédomine par l'exécution de la peine de privation de la liberté, il est nécessaire de rejeter les restes du concept classique, ce qui comprend la connaissance de ses qualités et portées essentielles.